

نشر اسکناس‌های نامتعارف در ایران

نشر اسکناس‌های فرقه دموکرات آذربایجان

دکتر علی شرقی، اقتصاددان و پژوهشگر

فرقه دموکرات
آذربایجان (به رهبری
جعفر پیشه‌وری)
بدون اینکه حتی
بانک ناشر اسکناس
داشته باشد، در
اواخر سال ۱۳۲۴
با عجله یک سری
اسکناس را چاپ کرد
و به جریان انداخت.

مقدمه

در ماه‌های پایانی سال ۱۳۲۴ شمسی و در بحبوحه فعالیت‌های جعفر پیشه‌وری برای تثبیت سازمان کمونیستی خود مشهور به فرقه دموکرات آذربایجان، یکسری اسکناس نیز از طرف این فرقه در تبریز به چاپ رسید که در استان‌های زنجان، آذربایجان شرقی و غربی، قسمتی از کردستان و احتمالاً بخشی از شمال ایران به جریان افتاد.

هر چند که ماهیت این نوشتار درباره نشر اسکناس‌های نامتعارف در ایران است، ولی برای روشن شدن مطلب و بیان چگونگی انتشار این اسکناس‌ها، ایجاب می‌کند که در آغاز، بررسی کوتاهی درباره این سازمان کمونیستی بعمل آید.

اصولاً از زمان تأسیس اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی و تبلیغات وسیع ایدئولوژیک آنها، در کشور ما نیز طبعاً هسته‌های کمونیستی، به‌خصوص در شمال و مرکز کشور بوجود آمد. در دوران سلطنت رضاشاه و در خلال دهه ۱۳۰۰ تا ۱۳۱۰ اولین سرکوب کمونیست‌ها، آغاز شد که مشهورترین آنها "گروه ۵۳ نفر" بود. این گروه همانطور که از نام آن برمی‌آید، گروه کوچکی متشکل از نخبگان و تحصیل کردگان و روشنفکران بود و سرشناس‌ترین آنها دکتر ارانی، عبدالصمد کام‌بخش، عزت‌الله سیامک و بزرگ علوی (نویسنده نامی) بودند. عده‌ای بر این باورند که گروه ۵۳ نفر قطع نظر از ارتباطات احتمالی با شوروی، چنانچه منصفانه قضاوت شود، می‌بایست به عنوان یک گروه ناسیونال دموکرات (ونه کمونیست) شناخته شود، ولی به هر روی این گروه در سال ۱۳۱۰ توسط مأموران امنیتی رضاشاهی دستگیر شدند. دکتر ارانی رهبر آنها در زندان از دست رفت و بقیه نیز مدت‌ها در زندان ماندند. پس از این سرکوب، هسته‌های دیگر کمونیستی کشور نیز به تدریج نابود شدند و اصولاً تا سال ۱۳۲۰ شمسی که رض‌اشاه مجبور به ترک ایران شد، گروه کمونیستی متشکلی در ایران وجود نداشت.

پس از شهریور ۱۳۲۰ و با بدست آمدن آزادی‌های سیاسی، مجدداً فعالیت‌های گروه‌های کمونیستی در ایران نضج گرفت. با اشغال شمال ایران توسط ارتش سرخ و فروپاشی نظام کشور و سازمان‌های امنیتی وابسته به آن، هسته‌های کمونیستی مجدداً موفق به بازسازی خود گردیدند و سرانجام حزب توده ایران دوباره با سازمانی

جدید تشکیل شد و فعالیت خود را آغاز کرد.

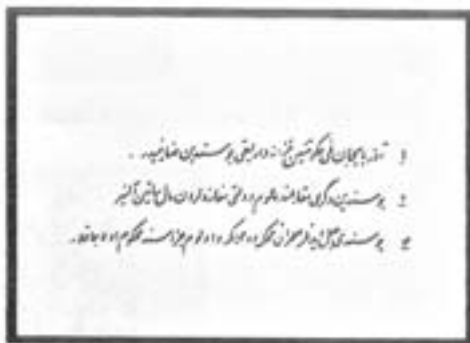
دو سال پیش از این هم جعفر پیشه‌وری در انتخابات دوره چهاردهم مجلس از سوی مردم تبریز به عنوان نماینده مجلس انتخاب شده بود، ولی اعتبارنامه او، به استناد سوابق کمونیستی و زندانی بودنش در دوره رضاشاه، رد شد.

از سوی دیگر، طبق اسناد اتحاد جماهیر شوروی که اخیراً از وضعیت محرمانه خارج شده است، استالین تصمیم قطعی خود را گرفته بود تا با آشوب و بلوا در استان‌های ترک زبان ایران، این مناطق را به کشور شوراها ضمیمه کند، لذا باقروف، دبیر نخست کمیته مرکزی حزب کمونیست آذربایجان شوروی را مأمور کرده بود که مقدمات به اصطلاح "آزادی" آذربایجان ایران را فراهم نماید. بنابراین، با رد اعتبارنامه پیشه‌وری و طبعاً عصبانیت او از این رفتار افراطیون مجلس ۱۴، باقروف موقعیت را مناسب دید و پیشه‌وری را به باکو دعوت کرد. شایان ذکر است که ظاهراً پیشه‌وری ملیت دوگانه نیز داشته است.

سپس باقروف با برنامه‌ریزی قبلی و با تحریک حس انتقام‌جویی پیشه‌وری، او را قانع کرد که با توجه به ضعف دولت مرکزی ایران، موقعیت مناسبی بوجود آمده است تا با ایجاد آشوب در آذربایجان، دولت مرکزی را برای گرفتن امتیاز، تحت فشار قرار دهد. برای آغاز کار نیز مقدار قابل توجهی پول نقد با تعدادی کامیون و دستگاه‌های ایمنی و مقادیری تجهیزات پزشکی و مانند آن را در اختیار پیشه‌وری گذاشت.

با این مقدمات، پیشه‌وری گروهی را تشکیل داد و خواسته‌های خود را، با هدف تحت فشار گذاشتن دولت مرکزی اعلام نمود که مهمترین آن‌ها، خودمختاری آذربایجان و تقسیم اراضی میان دهقانان و تأسیس پلیس مستقل و بکاربردن زبان ترکی در مدارس و ادارات بود. با این ترتیب، فرقه دموکرات آذربایجان به رهبری پیشه‌وری در اواسط سال ۱۳۲۴ شمسی پا به عرصه وجود گذاشت. اعضای رهبری این فرقه غیر از سید جعفر پیشه‌وری عبارت بودند از علی شبستری، صادق پادگان، امیرعلی لاهرودی، قاسم چشم‌آذر، غلام یحیی دانشیان، بی‌ریا و چند نفر دیگر.

فرقه دموکرات آذربایجان در ابتدا به قانون اساسی کشور پایبند بود، ولی به تدریج، نیت باطنی و افراطی خود را بروز

توضیح: اندازه این تصاویر، کمابیش ۵۰ درصد اندازه واقعی اسکناس‌ها است.

اقدامات فرقه دموکرات که با حمایت ارتش سرخ شوروی سازمان یافته بود، به تدریج آثار جدایی طلبانه خود را نشان داد.

و فقط شامل سه سطر است که دستورات دولتی را اعلام می‌کند و با خط نستعلیق نسبتاً خوب به زبان ترکی و به رنگ سیاه به شرح زیر چاپ شده است:

- (۱) خزانه‌داری حکومت ملی آذربایجان، این سند را تضمین می‌کند.
- (۲) در مقابل این سند می‌توانید از تمام مغازه‌های دولتی جنس بخرید و بفروشید.
- (۳) جاعلان این سند در دادگاه صحرایی محاکمه و به اعدام محکوم خواهند شد.

روی اسکناس:

الف: بش قران (پنج ریال) که عدد پنج و عبارت بش قران در چهار گوشه اسکناس قرار دارد. شماره ردیف اسکناس در بالا و وسط اسکناس زده شده است و تنها اسکناسی است که عدد لاتین در بالای آن پرفراژ نشده

داد و به سوی جدانشدن از ایران و اعلام استقلال گام نهاد که تشکیل پلیس جداگانه و ایجاد ادارات گوناگون و سایر نهادهایی که برای اداره یک کشور مستقل مورد لزوم است و حتی سازمان پست و تمبر جداگانه نیز از آن جمله بودند. چاپ و نشر اسکناس هم که توسط به اصطلاح حکومت ملی آذربایجان انجام گرفت، از جمله همین اقدامات بود که متأسفانه تا به حال پژوهش ژرفی در این باره از سوی پژوهشگران به عمل نیامده است که اینک به آن می‌پردازیم.

نشر اسکناس توسط فرقه دموکرات

فرقه دموکرات آذربایجان بدون اینکه حتی بانک ناشر اسکناس داشته باشد، در اواخر سال ۱۳۲۴، با عجله یکسری اسکناس را چاپ کرد و به جریان گذاشت. این اسکناس‌ها به صورت بسیار ابتدایی و با کاغذهای معمولی که به اصطلاح کاغذ کاهی نامیده می‌شوند، بدون هیچگونه سیستم‌های ایمنی معمول در صنعت چاپ اسکناس (برای جلوگیری از تقلب) آماده شده و به وسیله چاپخانه‌های معمولی چاپ شده بودند. طرح آن‌ها بسیار ساده و ابتدایی بود و پشت اسکناس‌ها بدون هیچگونه طراحی و به شرحی که بعداً خواهد آمد، فقط دارای سه جمله با خط نستعلیق، به رنگ مشکی چاپ شده بود.

علاوه بر بکاربردن زبان ترکی، واحد پول ایران را نیز که ریال است، به قران و تومان تغییر دادند. در متن اسکناس حتی تومان را نیز (که یک واژه ترکی مغولی و به معنای ده‌هزار است) به "تومن" تبدیل کرده‌اند. در این اسکناس‌ها هیچ واژه فارسی یا لاتین به کار برده نشده، ولی بعداً متوجه شدند که اعداد، با رسم الخط عربی، برای خارجی‌ها آشنا نیست. از این روی، در بالای اسکناس دوباره اعداد لاتین را با ماشین‌های دستی، پرفراژ کردند.

در وسط این اسکناس‌ها یک طرح بیضی اسلیمی مانند چاپ شده و در میانه آن به خط نسخ این جمله دیده می‌شود "آذربایجان ملی حکومتین خزانه دارلیق سندی". در سمت راست، شماره ردیف اسکناس با ماشین‌های معمولی شماره‌زنی اضافه گردیده است. در سمت چپ نیز یک مهر دایره‌ای شکل از همین مهرهای لاستیکی دستی معمولی با استامپ آبی زده شده است که در آن نیز جمله "آذربایجان ملی حکومتین" و در زیر آن تاریخ اسفند ۱۳۲۴ دیده می‌شود. در قسمت زیرین اسکناس هم دو عبارت خزانه‌دار و وزیر دارایی و یا به گونه‌ای که خود بکار برده‌اند "مالیه وزیری" به چشم می‌خورد.

امضای اسکناس‌ها نیز از پنج قرانی تا ۱۰ تومانی به صورت چاپی است، ولی اسکناس‌های ۵۰ تومانی به خاطر مبلغ زیاد آن‌ها با دست امضا شده‌اند که معمولاً وزیر مالیه با جوهر آبی و خزانه‌دار با جوهر قرمز امضا کرده‌اند. اینک به شرح اسکناس‌ها می‌پردازیم:

پشت اسکناس: پشت اسکناس‌ها همانطور که پیشتر ذکر شد، همگی ساده و بدون هیچگونه طرح یا علامتی است و از پنج قران تا ۵۰ تومن همگی به یک گونه است

است. رنگ آن نیز قرمز است.
 ب: بیرتومن (یک تومان) که به رنگ سرمه‌ای مایل به بنفش چاپ شده است. از این واحد به بعد، در بالای اسکناس عدد لاتین نیز پرفراژ گردیده است.
 پ: یکی تومن (دو تومان) که به رنگ سرمه‌ای با زمینه روشن چاپ شده است.
 ت: بش تومن (پنج تومان) که به رنگ سبز سیر چاپ شده است.

ث: اون تومن (۱۰ تومان) که به رنگ قرمز می‌باشد.
 ج: الی تومن (۵۰ تومان) که به رنگ سبز است. تنها فرق دیگر این اسکناس همانطور که اشاره شد، امضاهای آن است که با دست انجام شده و عدد لاتین ۵۰ نیز بین دو ستاره پرفراژ شده است.

برای آگاهی از سرنوشت این اسکناس‌ها بهتر است ابتدا سرنوشت این فرقه کمونیستی به اصطلاح دموکرات را به طور خلاصه بررسی کنیم.

اقدامات این فرقه که با حمایت ارتش سرخ شوروی سازمان یافته بود، به تدریج آثار جدایی طلبانه را نشان می‌داد. پیشه‌وری در آذرماه ۱۳۲۴ مجلس و دولت جداگانه‌ای را برپا کرد و خود در رأس آن دولت قرار گرفت و به اصطلاح خود "قشون ملی" شامل ۲۰ هزار فدایی تشکیل داد.

بدیهی است که این اقدامات و به خصوص اخراج ارتش ملی ایران از آذربایجان، باعث نگرانی میهن دوستان گردید و به اصطلاح زنگ‌های خطر به صدا درآمدند. کابینه مرحوم حکیمی نیز به علت کوتاهی در انجام وظایف خود سقوط کرد و قوام السلطنه به نخست‌وزیری رسید. برنامه اصلی دولت قوام بیرون راندن ارتش سرخ از ایران بود، زیرا فرقه دموکرات را زایده‌ای از آن می‌دانست، لذا راه حل این مشکل بزرگ را مذاکره مستقیم دانست.

در دوران سلطنت رضاشاه، اولین سرکوب کمونیست‌ها آغاز شد...

توضیح: اندازه این تصاویر، کمابیش ۵۰ درصد اندازه واقعی اسکناس‌ها است.

قوام بدون اینکه حتی کابینه خود را به مجلس معرفی نماید، در اواخر بهمن‌ماه ۱۳۲۴ به مسکو رفت و ۱۳ روز در آنجا ماند و چند بار پی‌درپی با شخص استالین و به موازات آن با سایر مقامات ذی‌نفوذ دیگر مذاکره کرد. او سرانجام دریافت که شوروی‌ها چشم طمع به نفت شمال دوخته‌اند و راه برون رفت از این بحران، همانا قول مساعد و یا حتی تنظیم قرارداد گونه‌ای درباره واگذاری نفت شمال می‌باشد. قوام که می‌دانست دوره قانونگذاری مجلس چهاردهم در حال پایان یافتن است، همه تجربیات خود را بکار برد تا با مانورهای پیچیده سیاسی این معما را هر چه زودتر حل کند و سرانجام با استالین به توافق رسید که نفت شمال را طی قراردادی به شوروی واگذار کند، مشروط بر اینکه ارتش سرخ بلافاصله از میهن ما خارج شود و دولت شوروی هم دست از حمایت فرقه دموکرات بردارد، منتها با زرنگی خاصی، تنفیذ این قرارداد را به مجلس واگذار کرد.

و بدین سال قوام السلطنه با قرارداد تشکیل شرکت مختلط نفت ایران و شوروی به تهران بازگشت و دو روز قبل از انقضای مدت قانونی دوره چهاردهم مجلس، کابینه خود را به مجلس معرفی کرد. همچنین تعمداً قرارداد امضا شده خود را فقط دو ساعت قبل از انقضای دوره مجلس چهاردهم، یعنی حدود ساعت ۱۰ صبح روز ۲۱ اسفند ۱۳۲۴ به مجلس ارایه داد و زمان قانونی مجلس هم در ساعت ۱۲ همان روز به اتمام رسید، بدون آنکه حتی فرصتی برای اعلام وصول قرارداد مانده باشد. از سوی دیگر، در روز ۱۷ فروردین ۱۳۲۵ اعلامیه‌ای در

برنامه اصلی دولت قوام، بیرون راندن ارتش سرخ از ایران بود.

احمد قوام در سفر تاریخی
خود به مسکو، چندین بار با
شخص استالین مذاکره کرد
و سرانجام ...

شماره ۶۰۷۳ روزنامه اطلاعات از طرف سادچیکف، نماینده و سفیر اتحاد جماهیر شوروی، شامل سه ماده انتشار داده شد که ماده اول آن اعلام می‌داشت خروج ارتش سرخ تا پایان اردیبهشت ماه ۱۳۲۵ به پایان خواهد رسید و ماده دوم قرارداد، اطلاعیه تأسیس شرکت مختلط نفت ایران و شوروی بود که باید آن قرارداد حداکثر تا هفت ماه دیگر برای تصویب به مجلس ایران (مجلسی که هنوز تشکیل نشده بود) تقدیم شود و ماده سوم نیز درباره فرقه دموکرات آذربایجان بود که آن را یک امر داخلی دانسته و توصیه کرده بود که به گونه مسالمت‌آمیزی حل و فصل شود. خوشبختانه ارتش سرخ تا پایان اردیبهشت ماه ۱۳۲۵ ایران را ترک کرد و فرقه دموکرات هم که حامی خود را از دست داد، مجبور شد با دولت ایران وارد مذاکره شود، ولی چون از یک سو، نسبت به مردم آذربایجان بد رفتاری کرده بود و از سوی دیگر، در مذاکرات خود با دولت مرکزی نیز یکدندگی و عدم انعطاف نشان می‌داد، لذا انجام مذاکرات ناممکن شد.

که در ابتدای کار خود این قرارداد را به کلی مردود دانست تحت فشار می‌گذاشت و قوام به بهانه اینکه کشور برای انجام انتخابات باید یکپارچه باشد و اکنون پاره‌ای از خاک ما ادعای خود مختاری دارد و با این وضعیت انجام انتخابات ممکن نیست، در آذرماه ۱۳۲۵ از ارتش خواست که به سوی آذربایجان عزیمت کند و یکپارچگی را به کشور بازگرداند.

در این موقعیت، پیشه‌وری و فرقه دموکرات ابتدا مردم آذربایجان را به مقاومت مسلحانه در برابر نیروهای به اصطلاح آنها "اشغالگر" تشویق کردند، ولی یک هفته بعد، یعنی روز ۲۱ آذرماه ۱۳۲۵ هنگامی که ارتش سلحشور ایران پیروزمندانه وارد شهر قهرمان‌پرور تبریز شد، مورد استقبال پرشور و بی‌مانند توده مردم قرار گرفت و خوشبختانه همان شب نیز بیشتر سران فرقه به آن سوی مرز فرار کردند و شمار اندکی نیز بدون مقاومتی تسلیم شدند. پیشباز پر شور و بی‌شایبه مردم تبریز از ارتش قهرمان خود، نشان از عشق و همیشگی هموطنان عزیز آذربایجانی به میهن خویش دارد. و بدین گونه بود که شوروی از بدست آوردن نفت شمال ناکام ماند و پیشه‌وری در آرزوی خود نامراد، اسکناس‌های آنها نیز خوشبختانه بیش از نه ماه در جریان نبود و آذربادگان، این دردانه گهواره زرتشت، در دامان مام خود ماند. و بدین گونه است که خدای ایران زمین همواره نگاهبان این خاک پاک است و بدینگونه نیز خواهد بود تا جاودان که «به‌راستی، او بهترین نگهدارنده و مهربان‌ترین است».

با وجود این، قوام‌السلطنه شخصاً پیشه‌وری را برای مذاکره حضوری به تهران فراخواند، ولی او در هیئت رییس یک دولت مستقل با گروه مشاوران، در حالی که از سوی فداییان مسلح اسکورت می‌شد، در ۸ اردیبهشت ماه ۱۳۲۵ با هواپیمای خصوصی روسی خود وارد تهران شد و هواپیمای او در فرودگاه قلعه مرغی به زمین نشست. با این مقدمات، از همان آغاز روشن بود که این دور مذاکرات با شکست روبرو می‌شود و چنین نیز شد. قوام برای اتمام حجت، یکبار دیگر مظفر فیروز، معاون خود را به تبریز فرستاد، ولی دور تازه مذاکرات نیز بی‌نتیجه ماند.

در اواسط سال ۱۳۲۵ همه نشانه‌ها بیانگر این واقعیت بودند که فرقه دموکرات سر ناسازگاری دارد و با مذاکره کار به جایی نخواهد رسید. از سوی دیگر، دولت شوروی سوسیالیستی نیز ایران را برای انجام انتخابات دوره پانزدهم مجلس به منظور تصویب قرارداد نفت (همان مجلس پانزدهم

منابع

- ۱) سیاست موازنه منفی در مجلس چهاردهم/حسین کی‌استوان/ انتشارات مظفر/تهران/۱۳۷۹.
- ۲) شورشیان آرمانخواه و ناکامی چپ در ایران/مازیار بهروز/ انتشارات ققنوس/تهران/۱۳۸۰.
- ۳) محاکمات، دفاعیات و خاطرات سید جعفر پیشه‌وری/شاهرخ فرزاد/نشر شیرین/تهران/۱۳۸۴.
- ۴) در تیررس حادثه، زندگی سیاسی قوام‌السلطنه/حمید شرکت/ انتشارات اختران/ ۱۳۸۵.
- ۵) راهنمای اسکناس‌های ایران (قاجار، پهلوی)، فریدون نوین فرح بخش/چاپ هفتم/نشر فرح بخش/تهران/۱۳۸۵.

6) Pick Standard Catalogue of World Paper Money/2007/USA.